

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ

İKİNCİ BÖLÜM

CANGI VE DİĞERLERİ / TÜRKİYE

(Başvuru no. 48173/18)

KARAR

Madde 6 § 1 (medeni hukuk yönü) • Başvuranların, bir madende siyanürle çözündürme yöntemi kullanılarak altın çıkarılmasına ilişkin çevresel etki değerlendirmesi kararına ilişkin idari işlemlere katılımı • Madde 6 § 1'in yalnızca altın madenine yakın bir yerde mülk sahibi olan veya yaşayan başvuranlar kapsamında, yargılamanın sonucunun sağlıklı bir çevrede yaşama hakları açısından doğrudan belirleyici olması nedeniyle uygulanabilir olması • Madenin çevresinde yaşamayan ve madenin işletilmesinden kişisel olarak ve doğrudan etkilenmeyen diğer başvuranlar açısından konu bakımından (*ratione materiae*) bağdaşma olmaması • Başvuranların "kamu bekçisi" rolü veya altın madenlerinin çevresel etkilerine ilişkin olarak oluşturdukları gayri resmi hareket, davaların medeni hak ve yükümlülükleri açısından doğrudan belirleyici olduğunu düşünmek için yetersiz olması

Madde 6 § 1 (medeni hukuk yönü) • Çekişmeli yargılama • Başvuranların mahkeme tarafından atanan bilirkişilere soru soramamasının yargılamalara etkin bir şekilde katılabilme haklarını ihlal etmemiş olması • Mahkeme nezdinde vurgulanan konunun başvuranların kişisel haklarının belirli bir yönüne değil, hukukun uzmanlık ve teknik alanına odaklanmış olması

Madde 6 § 1 (medeni hukuk yönü) • Mahkeme tarafından atanan bilirkişiler tarafından değerlendirilen ve büyük ölçüde dayanılan belgelerin başvuranlara iletilmemesinin onların çekişmeli yargılama hakkını zedelemiş olması • Dava dosyasını inceleme fırsatı tek başına yeterli bir güvence olmaması

STRAZBURG

14 Kasım 2023

İşbu karar, Sözleşme'nin 44 § 2 maddesinde öngörülen koşullar çerçevesinde kesinleşecektir. Bazı şekli değişikliklere tabi tutulabilir.

Cangi ve Diğerleri / Türkiye davasında,

Başkan

Arnfinn Bårdsen,

Hâkimler

Egidijus Kūris,

Pauliine Koskelo,

Saadet Yüksel,

Lorraine Schembri Orland,

Frédéric Krenc,

Diana Sârcu

ve Bölüm Yazı İşleri Müdür Yardımcısı Dorothee von Arnim’in katılımıyla Daire olarak toplanan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (İkinci Bölüm);

Ekli tabloda isimleri yer alan altı Türk vatandaşı tarafından (“başvuranlar”) Türkiye Cumhuriyeti Devleti aleyhine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (“AİHM” veya “Mahkeme”), İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Sözleşme’nin (“Sözleşme”) 34. maddesi uyarınca 17 Eylül 2018 tarihinde yapılmış olan başvuruyu (no. 48173/18);

Sözleşme’nin 6 § 1 maddesine ilişkin şikâyetin Türk Hükümetine (“Hükümet”) bildirilmesi ve başvurunun geri kalanının kabul edilemez olduğunu beyan etme kararını;

Hükümet tarafından ibraz edilen görüşleri ve bu görüşlere cevaben başvuranlar tarafından ibraz edilen görüşleri;

ve Bölüm Başkanı tarafından müdahil olmalarına izin verilen Uluslararası Hukukçular Komisyonu tarafından sunulan görüşleri dikkate alarak;

10 Ekim 2023 tarihinde yapılan kapalı müzakerelerin ardından,

Aynı tarihte kabul edilen aşağıdaki kararı vermiştir:

GİRİŞ

1. Dava, başvuruların, Sözleşme'nin 6 § 1 maddesi kapsamında açılan idari yargılamalarda, mahkeme tarafından atanan bilirkişi incelemesi prosedürüne etkin bir şekilde katılmalarına izin verilmediği yönündeki şikâyetlerine ilişkindir.

OLAYLAR

2. Detayları ekli listede yer alan başvurular, İzmir Barosuna kayıtlı olup birinci başvuran olan Avukat A. Cangı tarafından temsil edilmişlerdir.

3. Hükümet, kendi görevlisi Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanı Hacı Ali Açıkğöl tarafından temsil edilmiştir.

4. Dava konusu olaylar; taraflarca ifade edildiği ve tarafların sunduğu dosyadaki belgelerden anlaşılacağı şekilde, aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

5. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ("Bakanlık") 27 Haziran 2003 tarihinde, özel bir ticari şirkete ("proje sahibi"), Uşak ili Gümüşkol-Ulubey mevkiinde bulunan bir madende ("Kışladağ madeni") siyanürle çözündürme yöntemi kullanılarak altın çıkarılmasına ilişkin çevresel etki değerlendirme raporunu ("ÇED raporu") onaylayan bir karar vermiştir.

6. Başvurular 14 Nisan 2004 tarihinde, Bakanlık kararının iptal edilmesi için Manisa İdare Mahkemesine başvurmuşlardır. Yargılamalar sırasında, proje sahibine bir deneme izni verilmiştir. Ayrıca proje sahibi Bakanlık adına idare mahkemesindeki davaya müdahil olmuştur.

7. Yargılamalar sırasında, Manisa İdare Mahkemesi bir bilirkişi heyeti atamış ve tarafların huzurunda keşif gerçekleştirmiştir. Bilirkişiler 19 Ekim 2005 tarihli raporlarında, diğer risklerin yanı sıra, madencilik faaliyetlerinin durdurulmasından sonra büyük bir açık maden ocağı gölünün oluşması sonucunda asit maden drenajı olasılığına ve bunun sonucunda yeraltı suyunun

kirlenmesine işaret etmişler, ancak kirlenmenin boyutunu belirtmemişlerdir. Manisa İdare Mahkemesi bilirkişi heyetinden bu konuya ilişkin ek rapor talep etmiş ve buna cevaben bilirkişi heyeti, oy çokluğuyla açık maden ocağının çok derin olmayacağını, en fazla bir veya iki metre derinliğinde bir su havuzu olacağını belirtmişlerdir. Bilirkişiler ayrıca ÇED raporundaki ölçümlerin bu açıdan doğru olduğunu belirtmişlerdir.

8. Manisa İdare Mahkemesi 9 Ekim 2006 tarihinde, ek bilirkişi raporundaki bulgulara dayanarak davayı reddetmiştir.

9. Başvuranların yukarıda anılan kararı temyiz etmesi üzerine, Danıştay 6 Şubat 2008 tarihinde, Manisa İdare Mahkemesinin kararını iptal etmiş ve bu mahkemenin kararına dayanak teşkil eden bilirkişi görüşünün ilgili mevzuatta belirtilen ilkelere uygun olduğunu ve söz konusu ÇED raporu hakkında olumlu ya da olumsuz bir kanaate varmasını sağlayacak yeterli teknik değerlendirmeleri içermediğini belirtmiştir. Danıştay ayrıca, çevre, madencilik ve jeoloji alanlarında uzmanlardan oluşan başka bir bilirkişi heyetinin görüşüne başvurulduktan sonra uyuşmazlığın yeniden değerlendirilmesi gerektiğine karar vermiştir. Bu nedenle yeni bir inceleme için davayı Manisa İdare Mahkemesine geri göndermiştir.

10. Davanın geri gönderilmesi üzerine Manisa İdare Mahkemesi, hem kimya alanında bir uzman hem de çevre, madencilik ve jeoloji alanlarında uzman olan üç kişiden oluşan yeni bir bilirkişi heyeti tarafından yeni bir bilirkişi raporu hazırlanmasına karar vermiştir.

11. Manisa İdare Mahkemesi 8 Ekim 2009 tarihinde, bilirkişilerin ve tarafların huzurunda keşif gerçekleştirmiştir. Keşif tutanağına göre, tarafların bilirkişilerin yeterliliği ve tarafsızlığı konusunda herhangi bir itirazları olmamış ve bilirkişi raporu kendilerine tebliğ edildiğinde bu rapora ilişkin görüşlerini ibraz edecekleri konusunda anlaşmışlardır. Aynı gün başvuranlar, Manisa İdare Mahkemesi tarafından bilirkişilere yöneltilecek sorulara ek olarak bilirkişilerin yanıtlamasını istedikleri soruların listesini ilgili

mahkemeye sunmuşlardır. Başvuranlar toplamda 23 adet soru sormuş olup bunların dörde gruplanmış hali aşağıdaki gibidir:

(a) Yeraltı suyu, projenin su tüketimi ve ÇED raporunda bu konuda yapılan hesaplamaların bölgedeki ana akifer ve sahada yapılan son testler ışığında doğru olup olmadığına, özellikle:

- %5’lik bir nem seviyesine ulaşmak için cevherin aglomerasyonu sürecine kireç uygulanmasında yıllık olarak kullanılacak suyun kaynağı ve miktarı ve bunun matematiksel modellemeye yansıtılıp yansıtılmadığına;

- Hijyen ve personel tesislerinin bakımı ve yollardaki tozun yıkanması için günlük olarak kullanılacak suyun kaynağına ve miktarına ve tesisin kapladığı geniş alan göz önüne alındığında, ÇED raporundaki rakamların madenin beklenen günlük faaliyetleri ışığında gerçekçi olup olmadığına;

- ÇED raporunda bölgedeki ana akiferle ilgili modellemenin akiferin mevcut jeolojik konumunu ve heterojenik özelliklerini yansıtıp yansıtmadığına; modellemenin yirmi beş yıldan daha eskiye dayanan jeolojik verilere dayandırılmış olmasının su seviyeleri için temel alınıp alınamayacağına ve bu bağlamda ÇED raporunun akiferi gerçekte olduğundan çok daha büyük gösterip göstermediğine ilişkin sorular.

(b) Su kalitesine ilişkin sorular, özellikle, başvuranlar çalışmada ve projede çalışanlar tarafından kullanılacak suyun kaynağının ayrı ayrı belirlenmesini ve atık su da dâhil olmak üzere tesisin farklı bölümlerinden alınan numuneler yoluyla test edilmesini ve ÇED raporundaki tahminlerle karşılaştırılmasını talep etmişlerdir.

(c) Atıklara, özellikle madenden olası asit drenajını önlemek için seçilen çakılın uygun bir mühendislik yöntemi olup olmadığına; istiflenecek atık cevherin (atıkların stoklanması) toksisitesinin, toksik kalacağı süre de dâhil olmak üzere, doğru bir şekilde sınıflandırılıp sınıflandırılmadığına ve ÇED raporunda belirtilen önlemlerin, özellikle de olası erozyon ışığında sızıntı suyunun konumlandırılması da dâhil olmak üzere, yeterli olup olmadığına:

- ÇED raporu asit drenajını potansiyel bir risk olarak tanımladığı ölçüde, asit drenajı oluşturma olasılığı daha düşük olan kayaları istiflenmiş atık cevherin altına ve kenarlarına yerleştirme yönteminin verimli olup olmadığına ve özellikle proje sahibinin atık cevherdeki hangi kayaların asit drenajı oluşturma olasılığının daha düşük olduğunu nasıl belirleyeceğine ilişkin sorular.

(d) Tesislerde hâlihazırda stoklanan siyanür miktarı, - ÇED raporunda raporun farklı bölümlerinde farklı pH değerlerine atıfta bulunulduğu için - yığma çözündürme işlemindeki siyanür çözeltisinin pH değeri, 40.000 ton sodyum siyanürün ne kadarının havaya dağılıp hidrojen siyanüre dönüşeceği, raporda belirtilen 11 mg/m³ değerinin güvenli olup olmadığı ve ayrıca siyanür işlemine:

- Yığın liçinde kalan siyanür miktarına, bunun ne kadarının gölde kalmasının beklendiği ve ne kadarının katı maddelere bağlanacağına; ÇED raporunun bu konuda herhangi bir bilgi içermemesinin nedenine;

- ÇED raporuna ekli bir siyanür eylem planı olduğu göz önüne alındığında, çevre köylerin güvenli olmayan seviyelerde hidrojen siyanüre maruz kalmaları durumunda izlenmesi gereken adımlar konusunda bilgilendirilip bilgilendirilmediklerine;

- bilirkişiler tarafından hava izleme ve örnekleme istasyonlarının yerlerinin belirlenmesine ilişkin sorular. Buna ek olarak, atık cevherde ne kadar siyanür kalmasının ve hangi koşullar altında havaya veya suya sızmasının beklendiği ve ÇED raporunda bu konuda herhangi bir değerlendirme veya taahhütte bulunulmamış olmasının önemli bir eksiklik olup olmadığına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Başvuranlar son olarak, son zamanlarda bazı köylerde gözlenen siyanür zehirlenmelerinin, çiftlik hayvanlarının ölmesi ve hastalanmasının ve arıların telef olmasının tesislerde siyanür kullanımıyla ilgili olup olmadığını bilmek istemişlerdir.

12. Manisa İdare Mahkemesi, bilirkişilere kendi hazırladığı konulara cevap vermeleri talimatını vermesi sebebiyle başvuranların soru listesi

bilirkişilere verilmemiştir. Manisa İdare Mahkemesi, bilirkişi heyetinden özellikle aşağıdaki konulara ilişkin soruları cevaplamalarını talep etmiştir: (a) ÇED raporunun ve burada tartışılan konuların bir özeti; (b) maden alanının, alanın coğrafi yapısı ve flora ve faunası açısından ÇED raporunda tanımlandığı şekle gerçekten uyup uymadığı; (c) alandaki cevher türü ışığında ne tür bir üretim süreci ve yöntemi öngörüldüğü; (d) ÇED raporunun benzer altın madenleri ve cevher zenginleştirme süreçleri için geçerli olan genel kabul görmüş küresel standartları içerip içermediği; (e) cevher zenginleştirme süreci için proje sahibi tarafından seçilen yöntemin bir açıklaması ve seçilen çevresel etkileri ortadan kaldırmak veya en aza indirmek için ihtiyati tedbirlerin yeterli olup olmadığını belirleyerek bu yöntemin çevresel etkisinin değerlendirilmesi; (f) altın cevherinin çıkarılması için endüstride kullanılan alternatif yöntemlerin açıklanması ve bu projede kullanılacak siyanürle ile yığma çözündürme yönteminin kolaylığı veya gereklilikten dolayı düşünülüp düşünülmediğinin ve bu yöntemin kullanılmasında çevreye verilen zararın hesaba katılıp katılmadığının tartışılması; (g) altının çıkarılmasında siyanüre alternatif başka kimyasalların olup olmadığı ve özellikle bu maden için siyanür kullanılmasını gerektiren nedenlerin olup olmadığı; (h) yağmur gibi atmosferik olaylar açısından açık ocakların işletilmesine ilişkin yapılan modellemenin niteliği ve blok göçertme metodu madenciligi gibi alternatif madencilik yöntemlerinin neden dikkate alınmadığı; (i) su kaynaklarının kapasitesinin zorlanmasının potansiyel sonuçlarının belirlenmesi ve ÇED raporunun bu açıdan uygun değerlendirmeler ve çözümler içerip içermediği; (j) madencilik projesinin süresinin hesaplanma şekli ve kullanılan kriterlerin verimliliğin azami düzeye çıkarılmasına mı yoksa su kaynaklarının sürdürülebilirliği, asit drenajı eşiği ve asit nötralizasyon kapasitesi gibi proje alanının özelliklerine mi dayandığı; (k) Eğer varsa, ÇED raporunda öngörülen cevher atıkları bertarafının türü ile kimyasal çözeltilerin tutulacağı göl türleri ve çevrenin ve özellikle de vahşi yaşamın kirlenmesini önlemek amacıyla gerekli önlemlerin öngörülüp

öngörülmediği; (l) ÇED raporunda projede su yönetimi için öngörülen planların niteliği, bunların bölgedeki akifer açısından sürdürülebilirlik ilkesiyle uyumlu olup olmadığı ve ÇED raporunun bir kaza veya acil durum halinde yeterli alternatif çözümler sağlayıp sağlamadığı; (m) bölgedeki zenginleştirmeye tabi cevherin başka metaller içerip içermediği, içeriyorsa arsenik içerip içermediği ve cevherin siyanürle çözündürülmesinden önceki ve sonraki ortalama bireysel arsenik değerinin karşılaştırılması ve cevher atıklarının bertarafının ve artıkların sonuçlarının ÇED raporunda nasıl değerlendirildiği ve değerlendirmenin yeterli olup olmadığı; (n) ÇED raporunda öngörülen kapatma ve kapatma sonrası planlarının bölgenin özellikleri ışığında uygun olup olmadığı; (o) açık ocağın inşaat, işletme ve kapatma aşamalarındaki boyutunun ve olumsuz sonuçlarının ÇED raporunda yeterince belirlenip belirlenmediği ve değerlendirilip değerlendirilmediği; ve (p) proje alanının sağlık güvenliği bölgesinin ötesinde 3 km yarıçaplı bir alan içinde yoğun tarımsal faaliyet olup olmadığı.

13. Manisa İdare Mahkemesi kimya alanındaki bilirkişi ile ilgili olarak kendisine on bir soruluk bir liste vermiştir. Bu sorulardan bazıları siyanür, siyanürün sağlık üzerindeki riskleri, madenlerdeki siyanürle ilgili kazalarla ilgili genel sorular iken bazıları da ÇED raporunda belirtilen siyanür yönetim planıyla -ÇED raporunun en kötü durum senaryosuna göre mi yoksa en iyi durum senaryosuna göre mi hazırlandığı; madene taşınacak siyanür miktarı ve hangi koşullar altında depolanacağı ve ÇED raporunun bu işlemlerle ilgili önlemleri içerip içermediği; deprem ve şiddetli yağış riskine ilişkin olarak ÇED raporunda belirtilen önlemlerin yeterli olup olmadığı; ve son olarak, yığma çözündürme tesisinin geçirimsizliğine ilişkin önlemlerin ve geçirimsizlik mazemesinin kalınlığının belirlenmesine yönelik kriterlerin yeterli olup olmadığı- ilgiliydi.

14. Bilirkişiler 28 Aralık 2009 tarihinde raporlarını Manisa İdare Mahkemesine sunmuşlardır. Manisa İdare Mahkemesi tarafından kendilerine yöneltilen sorulara ilişkin olarak üç kişilik bilirkişi heyeti ÇED raporunda

proje alanının doğal özelliklerinin ve topoğrafyasının doğru bir şekilde dikkate alınmış olduğunu ve proje sahibi tarafından seçilen açık ocak siyanür çözündürme yönteminin, bölgede bulunan yüksek tonajlı, düşük tenörlü cevher göz önüne alındığında uygun olduğunu belirtmişlerdir. Bilirkişiler ayrıca, proje sahibi tarafından tercih edilen yöntemin dünya çapında tercih edilen en ekonomik ve en az enerji ve su tüketen cevher zenginleştirme yöntemi olduğu sonucuna varmışlardır. Söz konusu ÇED raporu, normalde bu tür raporlardan beklenen gerekli başlık ve konuları içeriyordu. Bilirkişiler, bu tür bir madencilik sürecinde madenin inşaat ve işletme aşamalarında çevreye yönelik olumsuz riskleri olduğunu belirtmişlerdir. Bu riskleri toz ve gaz emisyonları, katı atık, habitat kaybı, gürültü, yüzey ve yeraltı sularının potansiyel kirlenmesi, flora ve fauna kaybı, asit kaya drenajı ve bölgenin estetiğinin bozulması şeklinde özetlemişlerdir. Bilirkişiler toz emisyonları ve hava kirliliğine ilişkin olarak, raporda listelenen önlemlerin yeterli olduğunu ve Şubat 2005 tarihinden bu yana Ovacık meteoroloji istasyonunda ve yakındaki beş köyde yapılan testlerin emisyonların ilgili yönetmeliklerde izin verilen seviyelerin altında olduğunu gösterdiğini belirtmişlerdir. Bilirkişiler benzer şekilde, proje alanında ve yakın köylerde düzenli aralıklarla izlenen gürültü seviyelerinin izin verilen yasal sınırlar içinde kaldığı sonucuna varmışlardır. Bilirkişiler su yönetimi ve su kaynakları üzerindeki olası olumsuz etkilerle ilgili olarak, asit kaya drenajı riskinin ÇED raporunda iyi bir şekilde incelendiğini ve bu konuda listelenen önlemlerin yeterli olduğunu ve proje sahibinin madenin sonraki aşamalarında daha fazla jeolojik ve hidrojeolojik test yapmayı taahhüt ettiğini belirtmişlerdir. Madenin kullanım süresi boyunca, madende toplanan su süreç sırasında yeniden kullanılacak ve madenin kapanması sırasında atık havuzları asit kaya drenajını nötralize etmek için 100.000 ton kireçtaşı ile doldurulacaktır. Bilirkişiler ayrıca ÇED raporunda flora, fauna ve doğaya kazandırma yöntemleri ile ilgili olarak sıralanan önlemleri de yeterli bulmuşlardır. Bilirkişiler toprakta hâlihazırda mevcut olan yüksek arsenik konsantrasyonunun toprağın volkanik yapısından

kaynaklandığını ve bunun olağandışı olmadığını ve ÇED raporunda kirlenmenin önlenmesi amacıyla alınan önlemlerin yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Bilirkişiler ayrıca siyanür içeren havuzların gölge topraklarıyla kaplanması ve bu havuzların iki kat geçirimsiz astarla inşa edilmesinin ve ayrı bir çorak havuzun eklenmesinin, havuzların toksik içeriğinin çevreyle (hava, su kaynakları ve vahşi yaşam) etkileşime girmesini önlemek için yeterli olacağını düşünmektedirler. Bilirkişiler su kullanımı ile ilgili olarak, proje sahibine madencilik faaliyetleri için yeraltı su kaynaklarını kullanma izni verildiğini ve madenin işletme süresi boyunca sürece ilişkin hesaplamaların sürdürülebilir sınırlar içinde olduğunu belirtmişlerdir. Cevherlerde bulunan ortalama arsenik konsantrasyonu 190 ppm'ye tekabül etmekte olup proje sahibi yeraltı ve yüzey sularını kirlenmesini önlemek için gerekli tüm önlemleri almıştı. Sonuç olarak, bilirkişiler madenin işletilmesinin ve kapatma sonrası durumunun yerel halk için sağlık riski oluşturmayacağı kanaatine varmışlardır. Ayrıca bilirkişiler, madenin çevresinde yoğun bir tarımsal faaliyet olmadığını da belirtmişlerdir. Bilirkişiler bulgularında, Kışladağ madeniyle ilgili olarak başka bilirkişiler tarafından hazırlanan değerlendirmelere atıfta bulunmuş veya bunlardan alıntılar yapmışlardır. Bilirkişiler bu değerlendirmelerin dava dosyasında bulunduğunu belirtmiş olsalar da, bunların yargılamadaki taraflara iletilip iletilmediğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

15. Kimya alanındaki bilirkişi, Manisa İdare Mahkemesine sunduğu ayrı raporunda siyanürle ilgili soruları yanıtlamıştır. Özetle, bilirkişi açık ocak siyanür çözündürme yönteminin bölgede bulunan düşük tenörlü ve yığın tonajlı altın cevheri için en uygun yöntem olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bilirkişi, proje sahibinin 2006 yılından bu yana ÇED raporunda verdiği taahhütlere uygun olarak operasyonu yürüttüğünü belirtmiştir. Canlılar için zehirli olan siyanür oksijen kullanımını engellemektedir. Bilirkişi altın madenlerindeki siyanür kaynaklı kayıpların neredeyse tamamının atık havuzundan sızıntı sonucu meydana geldiğini ve bunun da yüzey ve yeraltı

sularını kirlettiğini belirtmiştir. Bilirkişi söz konusu ÇED raporunda, atık havuzunun şiddetli yağış veya güçlü bir deprem durumunda nasıl tepki vereceğinin dikkate alındığını, tartışıldığını ve ilgili modellemelerin yapıldığını ve proje sahibinin raporda belirtilen önlemleri almayı taahhüt ettiğini eklemiştir. Bilirkişi, madenin sıfır hidrojen siyanür deşarjı modeliyle işletileceğini, yani atık siyanürün yıkanacağını ve ardından havuzlarda buharlaştırılacağını belirtmiştir. Bu bulgulara dayanarak ve ÇED raporunda belirtilen taahhütlere ve önlemlere proje sahibi tarafından uyulması koşuluyla, bilirkişi siyanür çözündürme yönteminin kabul edilebilir olanların ötesinde herhangi bir riske veya olumsuz etkiye neden olmayacağı kanaatine varmıştır. Bilirkişi, siyanür seviyelerinin yetkililer tarafından yakından izlendiğini, numunelerin üniversitede düzenli olarak test edildiğini ve şu ana kadar tüm seviyelerin izin verilen seviyelerin altında olduğunu belirtmiştir. Bilirkişi heyetinin raporunda olduğu gibi, kimya alanındaki bilirkişinin raporunda da Kışladağ madeni ile ilgili olarak diğer bilirkişiler tarafından hazırlanan değerlendirmelere atıfta bulunulmuş veya bunlardan alıntılar yapılmıştır.

16. Her iki bilirkişi görüşü de taraflara yorumlarını almak üzere gönderilmiştir.

17. Başvuranlar, 13 Ocak 2010 tarihinde Manisa İdare Mahkemesine itirazlarını sunmuşlardır. Başvuranlar, diğer hususların yanı sıra, bilirkişilerin görüşlerini en iyi durum senaryoları temelinde oluşturduklarını ve proje sahibinin inisiyatifıyla hazırlanan diğer bilirkişi raporlarına dayanılarak hazırlandığını ileri sürmüşlerdir. Başvuranlar diğer raporların kendilerine iletilmediğini, bunları inceleme fırsatlarının olmadığını ve ilk yargılamada talep edilen ilk bilirkişi raporunda (bk. yukarıda 7. paragraf) endişe verici olduğu belirtilen aşağıdaki hususlar hakkında bilirkişiler tarafından somut bir değerlendirme yapılmadığını belirtmişlerdir:

– asit maden drenajının yeraltı suları üzerindeki etkilerinin boyutuna ilişkin herhangi bir tahminde bulunulmamıştır;

- yığma çözündürme çözelti havuzunun ve altın geri kazanım tesisinin inşa edileceği toprağın özellikleri belirtilmemiştir;
- ÇED raporunda tesisin kapatma ve kapatma sonrası aşamalarında alınacak önlemler belirtilmemiş ve tesisin kapatılmasına ilişkin somut bir plana yer verilmemiştir;
- tesisin işletme ve kapanma aşamalarında aşırı yükün ve atık kayanın nasıl işleneceği açıkça belirtilmemiştir;
- su tüketimine ilişkin tahminler eksik verilere dayanmaktaydı ve yeraltı suyunun aşırı kullanım nedeniyle yüzey suyunun tükenme riski bulunmaktaydı;
- öngörülen partikül madde seviyelerinin hesaplanmasında, modellerin tesisin inşaat aşamasında toprak yollardan kaynaklanan tozu, hidrometalurjik ünitelerden yayılacak proses gazlarını hesaba katmadığı ve bu modellerde dikkate alınan kurşunun, cevherin jeolojik özellikleri göz önüne alındığında beklenebilecek silika ve arsenopirit etkileşimlerini hesaba katmadığı ve
- hayvancılığın öngörülen kaybına ilişkin herhangi bir rakam verilmemiştir.

18. Manisa İdare Mahkemesi 13 Ekim 2010 tarihinde, bilirkişilerin raporlarındaki ana noktaları özetledikten sonra, bilirkişilerin bulgularına dayanarak başvuranların davalarını reddetmiştir (bk. yukarıda 14-15. paragraflar). Manisa İdare Mahkemesi ayrıca, ÇED raporunun dünyaca kabul görmüş standartlara uygun olarak hazırlandığını ve projenin inşaatı ve işletilmesi sırasındaki olası çevresel etkilere ilişkin gerekli bileşenleri ve risk değerlendirmelerini içerdiğini kaydetmiştir. Öngörülen koruyucu ve acil durum önlemlerinin yeterli olduğu, raporun hazırlanmasının ardından bir izleme komisyonu tarafından yapılan analizlerle de desteklenmiştir. Manisa İdare Mahkemesi ayrıca, kapatma ve kapatma sonrası aşamalarda alınacak önlemler konusunda da tatmin olduğunu belirtmiştir. Son olarak Manisa İdare Mahkemesi, başvuranların bilirkişilere ve raporlarına yönelik itirazlarını herhangi bir gerekçe göstermeksizin reddetmiştir.

19. Danıştay başvuruların daha sonra yapmış oldukları temyiz taleplerini 4 Kasım 2011 ve 13 Kasım 2013 tarihlerinde reddetmiştir.

20. Başvuranlar 28 Şubat 2014 tarihinde Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunmuş ve Manisa İdare Mahkemesi nezdindeki yargılamalar nedeniyle Sözleşme'nin 2. maddesi, 6 § 1 maddesi ve 8. maddesi kapsamındaki haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Başvuranlar, Sözleşme'nin 6 § 1 maddesi kapsamındaki şikâyetlerine ilişkin olarak, diğer hususların yanı sıra, bilirkişilere kendi sorularını yöneltemediklerini; bilirkişilerin kendilerine tebliğ edilmemiş olan başka raporlara dayandıklarını; bilirkişi raporlarına ilişkin itirazlarının yargılamayı yürüten mahkeme tarafından göz ardı edildiğini ve ayrıca, Danıştayın itirazlarını gerekçe göstermeksizin reddettiğini ileri sürmüşlerdir. Başvuranlar, Sözleşme'nin 2 ve 8. maddeleri uyarınca, diğer hususların yanı sıra, siyanürün sağlıkları ve çevreleri için tehlike oluşturduğunu ve madenin işletilmesinin güvenli olmadığını ileri sürmüşlerdir. Başvuranlar bu bağlamda, yakındaki köyün kuyularından birinde yüksek düzeyde arseniğin de bulunduğu ağır metaller tespit edildiğini belirtmişlerdir. Beş adet su numunesi analizinin yanı sıra bazı köy sakinlerinin kanlarında endişe verici düzeyde arsenik bulunduğunu gösteren kan testlerini de sunmuşlardır. Ayrıca, hayvan ölümlerinin bölgede arsenik bulunmasına bağlı olduğunu düşündüklerine dair resmi makamlarla yaptıkları yazılı görüşmeleri de sunmuşlardır.

21. Anayasa Mahkemesi 24 Ocak 2018 tarihli bir kararla, başvuruların şikâyetlerini yalnızca Sözleşme'nin 8. maddesinde öngörülen özel hayata ve konuta saygı hakkı kapsamında incelemeye karar vermiş ve bu kapsamda yalnızca başvuran Mustafa Sakaryalı'nın başvurusunu madene yakın bir köyde ikamet etmesi ve çiftçi olması nedeniyle kabul edilebilir olduğuna karar vermiştir. Diğer başvuranlara ilişkin olarak Anayasa Mahkemesi, hiçbirinin madene yakın bir yerde ikamet etmediği ya da konut sahibi olmadığı gerekçesiyle başvurularını konu bakımından (*ratione personae*)

bağdaşmadığı gerekçesiyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Mustafa Sakaryalı'nın şikâyetinin esasına ilişkin olarak Anayasa Mahkemesi, bilirkişi raporları ve İdare Mahkemesinin gerekçelerinin başvuranın madenin işletilmesiyle ilgili şikâyetlerine yeterince cevap verdiği ölçüde Sözleşme'nin 8. maddesinden kaynaklanan usuli yükümlülüklerle riayet edildiğini değerlendirmiştir. Anayasa Mahkemesi maddi esaslara ilişkin olarak, başvuran tarafından sunulan belgesel kanıtların yetersiz olduğunu, çünkü kullanılan standartlar ve numunelerin alındığı koşullar bakımından testlerin güvenilirliğinin şüpheye açık olduğunu kaydetmiştir. Anayasa Mahkemesi ayrıca, Manisa İdare Mahkemesi tarafından yapılan keşif sırasında yapılan testlerin ve bilirkişilerin bulgularının başvuranın iddialarını desteklemediğini kaydetmiştir.

İLGİLİ HUKUK

I. İÇ HUKUK

A. Sağlıklı yaşam hakkı ve ÇED yönetmelikleri

22. İlgili yasal çerçeve *Taşkın ve Diğerleri / Türkiye* (no. 46117/99, §§ 90-97, AİHM 2004-X, ve *Okuy ve Diğerleri / Türkiye* (no. 36220/97, §§ 46-59, AİHM 2005-VII) kararlarında bulunabilir.

23. İlgili tarihte yürürlükte olan ve 17 Temmuz 2008 tarih ve 26939 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliğinin ilgili hükümleri uyarınca, ÇED gerektiren endüstriyel faaliyet içeren hiçbir projenin, proje sahibi tarafından sunulan ÇED raporunun Bakanlık tarafından onaylanmasına ilişkin bir karar olmaksızın gerçekleşmesi mümkün değildir. ÇED süreci, proje sahibinin bu amaçla bir başvuru dosyası sunmasıyla başlar. Bakanlık yetkilileri, proje sahibinin temsilcileri ve kamu kurumlarının diğer temsilcilerinden oluşan Bakanlık bünyesindeki bir ÇED komisyonu başvuru formunu değerlendirir ve eksiksiz bulduğu takdirde projeyi halka duyurur.

Halkın görüşlerini ifade etmesi için bir toplantı düzenlenir ve bu görüşler ÇED raporuna dâhil edilir; bu süre zarfında ÇED komisyonu ÇED raporu için özel bir formatın gerekli olup olmadığına karar verir. Bu süreç tamamlandıktan sonra, proje sahibi ÇED raporunu komisyona sunar ve komisyon incelemesine başlar. Nihai ÇED raporu komisyona sunulduğunda, rapor on gün içinde halkın yorumlarının alınması için de yayınlanır. Bu sürecin sonunda komisyon, halk tarafından alınan yorumlar ışığında ÇED raporunu değerlendirir ve projenin onaylanması veya reddedilmesi yönünde bir karar verir.

B. İdari ve Hukuk Muhakemeleri Kanunu

24. İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun (2577 sayılı Kanun) 31 § 1 maddesi, bilirkişiler, keşif ve delillerle ilgili konularda Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na atıfta bulunmaktadır. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun (6100 sayılı Kanun) ilgili hükümleri aşağıdaki gibidir:

MADDE 266 – Bilirkişi İncelemesi

“Mahkeme, çözümü hukuk dışında, özel veya teknik bilgiyi gerektiren hâllerde, taraflardan birinin talebi üzerine yahut kendiliğinden, bilirkişinin oy ve görüşünün alınmasına karar verir. Ancak genel bilgi veya tecrübeyle ya da hâkimlik mesleğinin gerektirdiği hukukî bilgiyle çözümlenmesi mümkün olan konularda bilirkişiye başvurulamaz.”

MADDE 273 § 1 – Bilirkişinin görev alanının belirlenmesi

“Mahkeme, tarafların da görüşünü almak suretiyle bilirkişinin görevlendirilmesine ilişkin kararında, aşağıda belirtilen hususlara yer vermek zorundadır:

- (a) İnceleme konusunun bütün sınırlarıyla ve açıkça belirlenmesi.
- (b) Bilirkişinin cevaplaması gereken sorular.
- (c) Raporun verilme süresi.”

MADDE 278 § 1 – Bilirkişinin yetkileri

“Bilirkişi, görevini, mahkemenin sevk ve idaresi altında yürütür.”

II. AVRUPA KONSEYİ BELGELERİ

25. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi 27 Haziran 2003 tarihinde çevre ve insan hakları konusunda Rec(2003)1614 sayılı Tavsiye Kararını kabul etmiştir. Söz konusu tavsiye kararının ilgili bölümü aşağıdaki gibidir:

“9. Parlamenterler Birliği, üye Devletlerin hükümetlerine şu hususları tavsiye eder:

...

9,3. Hükümetler, Aarhus Anlaşmasında kabul edildiği üzere, çevre alanında bireylerin bilgi edinme ve alınan kararlara katılma hakları ile kişisel nitelikteki yargısal başvuru haklarını güvence altına almayı kabul etmelidirler;”

26. Avrupa Adalet Etkinliği Komisyonunun Avrupa Konseyi Üye Devletlerinin adli yargılamalarda mahkeme tarafından atanan bilirkişilerin rolüne ilişkin Kılavuz İlkeleri’nin (CEPEJ(2014)14) ilgili bölümleri aşağıdaki gibidir:

“4.10 Mahkemenin ve tarafların talimatları

“76. Bilirkişi görüşünün hazırlanmasına ilişkin olarak mahkeme tarafından verilen ve bilirkişinin raporunun içeriği, usulü ve rapora ilişkin talimatları içeren özel talimatlara uyulmalıdır. Taraflar, konu mahkemeye gelmeden önce raporun açıklığakavuşturulması için soru sorabilirler.

77. Bilirkişiyi atayan mahkeme veya mahkemenin idari organı, bilirkişi görüşünün (değerlendirme/raporun) özel olarak hazırlanması ilişkin talimat verme fırsatına sahip olmalıdır.

78. Davanın veya yargılamanın tarafları, mahkemenin bilirkişiye verdiği talimatlar hakkında kapsamlı bir şekilde bilgilendirilmelidir. Dinlenme hakkına ilişkin genel ilkeye uyulmalıdır.

79. Mahkeme, bilirkişiden nihai raporunu sunmadan önce taraflara sunulmak üzere bir ön rapor hazırlamasını da talep edebilir. Bu uygulama, bilirkişi değerlendirmesi

sırasında eksiklik veya hata riskini azaltır ve bilirkişinin belirli bir konudaki pozisyonunu netleştirir, böylece bilirkişi görüşü üzerine daha sonra dava açılması riskini de azaltır.

...

8.1 Bilirkişi görüşünün bağlayıcı etkisi

134. Bilirkişi görüşü mahkeme veya taraflar için bağlayıcı değildir. Mahkeme bunu serbestçe değerlendirir. Mahkeme, bilirkişi görüşünün objektif olarak ikna edici olup olmadığını doğrulamalı ve belirlemelidir. Bunu yaparken mahkeme, taraflarca bilirkişi görüşüne karşı yapılan tüm itirazları dikkate almak zorundadır.

135. Bilirkişi görüşü, dava sırasında yazılı olarak veya sözlü olarak açıklanmak suretiyle adli yargılama sürecine dâhil edilir. Taraflar ve mahkeme bilirkişiye soru sorma hakkına sahip olmalıdır. Bilirkişi konuyla ilgili görüşünü bildirmekle yükümlüdür ve ek bir bilirkişi görüşü bildirmek zorunda kalabilir. Bilirkişi görüşünün içeriğinin bilirkişi ile tartışılması, hâlihazırda mevcut olan veya elde edilmesi gereken özel bilirkişi görüşlerinin sunulması ve bunlara karşı çıkılması yoluyla gerçekleştirilebilir.

136. Ancak, bilirkişiye soru yöneltebilme, sadece tanıklarla yapılabilen gerçek bir çapraz sorgudan farklıdır. Bilirkişiye soru sorma hakkı yalnızca içerik açısından bir anlayışa ve bilirkişinin beyanlarının bilimsel doğruluğunun kontrolüne işaret eder.”

HUKUKİ DEĞERLENDİRME

I. SÖZLEŞME’NİN 6. MADDESİNİN İHLAL EDİLDİĞİ İDDİASI HAKKINDA

27. Başvuranlar, (i) bilirkişilere kendi sorularını yöneltme fırsatı verilmediği, (ii) bilirkişi görüşlerinin yorum yapmaları için kendilerine iletilmediği ve (iii) yerel mahkemelerin, bilirkişilerin vardıkları sonuçlara yaptıkları itirazlara cevap vermediği gerekçesiyle adil yargılanma haklarının ihlal edildiğinden şikâyetçi olmuşlardır. Başvuranlar, ilgili kısmı aşağıdaki gibi olan, Sözleşme’nin 6 § 1 maddesine dayanmışlardır:

Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyumsuzluklar ... konusunda karar verecek olan, ... bir mahkeme tarafından, adil bir şekilde ... görülmesini isteme hakkına sahiptir ...”

A. Kabul edilebilirlik hakkında

1. Konu ve kişi bakımından bağdaşmazlık

(a) Tarafların beyanları

28. Hükümet ilk olarak, Manisa İdare Mahkemesi nezdindeki yargılamanın başvuranların doğrudan ve kişisel haklarıyla ilgili olmadığını ve eylemlerinin Sözleşme güvencelerinin kapsamı dışında kalan bir halk davası (*actio popularis*) biçimini aldığını ileri sürerek başvuranların mağdur statüsüne itiraz etmiştir. Hükümet bu bağlamda, Türk idare mahkemelerinin uygulamasına uygun olarak, bir idari işlemin hukuka aykırı olduğu iddiasına itiraz etmek amacıyla ve haklarının bu işlemde doğrudan etkilendiğini kanıtlamak zorunda olmaksızın, yeterli menfaati olan herkes tarafından iptal davası açılabilceğini ileri sürmüştür. Ancak, başvuranlar tesisin işletilmesinden fiilen zarar gördüklerini ileri sürmemiş ve madenin bulunduğu yere önemli ölçüde etkilenecek kadar yakın yaşadıklarını kanıtlamamışlardır. Bu bağlamda Hükümet, Mustafa Sakaryalı dışında tüm başvuranların tesisten yaklaşık 200 km uzakta yaşadıklarını belirtmiştir. Hükümet son olarak, başvuranların, kendilerini kişisel olarak etkileyen bir ihlal olasılığına ilişkin makul ve ikna edici kanıtlar sunamadıklarını ileri sürmüştür.

29. Hükümet ikinci olarak, başvuranların şikâyetlerinin Sözleşme’nin 6 § 1 maddesi anlamında “medeni hak ve yükümlülükler” ile ilgili olmadığını savunmuştur. Hükümet bu bağlamda, başvuranların yerel mahkemeler nezdinde anayasal hakları olan sağlıklı bir çevrede yaşama haklarına dayandıklarını, ancak tesisin işletilmesinden kişisel olarak etkilenecekleri yakın bir zararı gösteremediklerini kaydetmiştir. Hükümete göre,

başvuranların davası altın madenciliği ilkesinin kendisine karşı çıkmayı amaçlamaktadır ve bu nedenle söz konusu ihtilaf başvuranların medeni haklarıyla ilgili değildir. Aksine, başvuranların eylemi yalnızca kolektif çevresel çıkarların savunulmasıyla ilgilidir ve başvuranların ileri sürdükleri hak ile Bakanlığın itiraz edilen kararı arasındaki bağlantı çok zayıf ve uzaktır. Hükümet, başvuranların şikâyetinin, *Okyay ve Diğerleri / Türkiye* (no. 36220/97, AİHM 2005-VII) davası yerine, Mahkemenin *Balmer-Schafroth ve Diğerleri / İsviçre* (26 Ağustos 1997, § 40, Kararlar ve Hükümler Derlemesi 1997-IV) ve *Athanassoglou ve Diğerleri / İsviçre* ([BD], no. 27644/95, AİHM 2000-IV) davalarındaki bulguları ışığında değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir.

30. Başvuranlar öncelikle Mustafa Sakaryalı'nın yanı sıra başvuran Muammer Sakaryalı'nın da santralin 16 km yakınında bir gayrimenkule sahip olduğunu ve bu nedenle santralin işletiminden doğrudan etkilendiğini belirtmişlerdir. Başvuranların geri kalanı ise İzmir'de yaşayan, ELELE adlı hareketin bir parçası olarak bir araya gelen, Uşak ilinin de içinde bulunduğu Ege bölgesindeki altın madenlerinin yasal, sosyal ve çevresel etkileri üzerinde çalışmalar yapan ve bu etkileri değerlendiren bilinçli vatandaşlar olduklarını ifade etmişlerdir.

(b) Üçüncü taraf olarak katılan müdahilin beyanları

31. Uluslararası Hukukçular Komisyonu, Türkiye'de açılan çevreyle ilgili davalar bağlamında Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin uygulanabilirliğine dair beyanlarda bulunmuştur. Komisyon, Türk idare hukuku bağlamında mevcut olan iki kanun yolu arasında, tazminat davasının yalnızca öznel hakları idari işlemlerden etkilenen kişiler tarafından açılabileceğini; iptal davalarının ise menfaatleri idari işlemlerden etkilenen herhangi bir kişi tarafından açılabileceğini kaydetmiştir. Komisyon, 2011 yılına kadar çevresel, kültürel ve tarihi değerlerin korunmasına ilişkin hususlarda tüm vatandaşları ilgili taraf olarak tanımak ve onlara taraf olma ehliyeti vermek yoluyla Danıştayın

menfaat kavramını geniş kapsamlı yorumladığını kaydetmiştir.¹ Taraf olma ehliyetine dair görece kapsamlı olan bu yaklaşım 2011 yılında değişmeye başlamıştır. Örneğin 2011 yılında Danıştay baro derneklerinin çevreyle ilgili projeler aleyhinde başvuru yapmak için yasal menfaatleri olmadığına karar vermiştir.² Müdahil ayrıca bir cevher zenginleştirme tesisinin çevresel etkilerine ilişkin olarak 2016 yılında verilen bir kararda, ilgili bölgeye doğrudan bağlantıları olmadıklarını kaydeden Danıştay'ın çevre aktivistlerine dava açma ehliyeti vermeyi reddettiğini de belirtmiştir.³ Mahkeme, müstekilerin projenin iptal edilmesini talep edebilmeleri için ilgili bölgede yer alan bir mülkün sahibi olmaları, burada ikamet etmeleri veya burada doğmaları gerektiğine karar vermiştir. Müdahil, dava açma ehliyetinin belirlenmesine dair yakın zamanda meydana gelen gelişmeler nedeniyle idari mahkemelerin madencilik veya enerji gibi çevreyle ilgili projelerin konumu ve kişi arasında bir bağlantı aradığını belirtmiştir.

Anayasa Mahkemesi'nin çevreyle ilgili haklara ilişkin mağdur sıfatına dair yaklaşımıyla ilgili olarak ise, bireysel başvurularda yalnızca Sözleşme kapsamında da yer alan anayasal hakların konu edilebileceğini belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi hayat, sağlık, aile ve özel hayat, fiziksel bütünlük ve kişilerin özel mülkiyetlerinin korunmasına ilişkin başvurularda, başvuranların idari eylemlerden doğrudan etkilendiklerini göstermelerini gerekli kılmıştır. Türk idare hukukundaki anlamıyla yasal menfaat kavramı veya mahkemelerde dava açma ehliyetinin verilmesi bu değerlendirme için yeterli değildir.⁴ Bununla birlikte müdahil, mahkemenin başvuranların 2.

¹ Müdahil Danıştay'ın aşağıda belirtilen kararlarına atıfta bulunmuştur: 14. Daire'nin 21 Eylül 2011 tarihli, 2011/1374E ve 2011/796K sayılı kararı ve İdari Dava Daireleri Genel Kurulunun 19 Ekim 2001 tarihli, 2001/415E ve 2001/737K sayılı kararı.

² 14. Daire'nin 15 Temmuz 2011 tarihli, 2011/13296E ve 2011/450K sayılı kararı; 6. Daire'nin 27 Haziran 2012 tarihli, 2010/1097E ve 2012/3815K sayılı kararı; ve İdari Dava Daireleri Genel Kurulunun 28 Eylül 2017 tarihli, 2016/4786E ve 2017/2860K sayılı kararı.

³ 6. Daire'nin 25 Ocak 2016 tarihli, E.2015/1575 ve K.2016/124 sayılı kararı.

⁴ Müdahil, başvuranın ikamet ettiği şehirde maden ruhsatı hakkında mahkemeye erişim şikâyetinin mağdur sıfatının bulunmaması nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar

madde, 8. madde ve 1 No.lu Protokolün 1. maddesi kapsamındaki şikâyetlerinin mağdur sıfatlarının bulunmaması nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar vermekle birlikte, başvuranlara idari mahkemeler önünde iptal davası açma ehliyeti verilmiş olmasına rağmen 6. madde kapsamındaki şikâyetlerini esas bakımından ayrıca incelemediğine dair Anayasa Mahkemesinin içtihadında yer alan örnekleri sunmuştur.⁵

32. Müdahil, bu gelişmelere bakılmaksızın, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının Türkiye’de anayasal bir güvence olmaya devam ettiğini ve bir kişinin bir iptal davasında yasal menfaatinin olup olmadığına yalnızca anayasa ve Sözleşme standartlarına uygun yürütülen adil bir yargılama yoluyla karar verilebileceğini iddia etmiştir. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının medeni niteliğinin (yukarıda anılan) *Okyay ve Diğerleri* kararından bu yana değişmediği göz önünde bulundurulduğunda, müdahil Mahkemeden bu hakka ilişkin tüm uyuşmazlıkların Madde 6 § 1 kapsamında değerlendirilmesine karar vermesini talep etmiştir. Ayrıca müdahil, vatandaş olmayan on altı çocuk tarafından aralarında Türkiye’nin de bulunduğu beş Devlet aleyhinde açılan bir iklim davası olan ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin diğer hususlar arasında müşterilerin iç hukuk yollarını tüketmediğini belirttiği *Chiarra Sacchi ve Diğerleri / Türkiye* (BM dokümanı CRC/C/88/D/108/2019) davası ile bir bağlantı kurmuştur. Bu bağlamda, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunma hakkına atıf yapan Hükümet, Anayasanın 53. maddesi kapsamında güvence altına alınan sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı temelinde, müşterilerin Anayasa Mahkemesine başvurabileceklerini (paragraf 4.4) ve diğer tazminat yolları hususunda ise menfaatleri ihlal edilen kişilerin idari yargılamalar

verildiği, Anayasa Mahkemesinin 2013/6260 sayılı ve 13 Nisan 2016 tarihli *Ayşe Sevtap Uzun* kararına atıf yapmıştır.

⁵ Müdahil özellikle 10 Aralık 2014 tarihli ve 2014/5809 sayılı *Tezcan Karakuş Candan ve Diğerleri* kararına; 6 Aralık 2017 tarihli ve 2014/1767 sayılı *Arif Ali Cangı ve Diğerleri* hükmüne; ve 8 Mayıs 2019 tarihli ve 2015/19256 sayılı *Adnan Ayan ve Diğerleri* kararına atıf yapmıştır.

başlatabileceğini kaydetmiştir. Hükümet, “menfaat ihlalinin” “hak ihlalinin” daha geniş kapsamlı olduğunu ve Danıştay’ın “menfaat ihlali” kavramını oldukça geniş bir şekilde yorumladığını ifade etmiştir. Hükümet, çevre kanununa göre, çevreyi kirleten ya da çevreye zarar veren bir faaliyetten haberdar olan veya böyle bir faaliyetten zarar gören herkesin gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin sonlandırılmasını talep edebileceğini belirtmiştir (paragraf 4.5).

(c) Mahkemenin Değerlendirmesi

33. Mahkeme başvuruların Manisa İdare Mahkemesi önündeki yargılamalara taraf olduklarını ve bu yargılamalarda şikâyetçi olunan eksikliklerden doğrudan etkilendiklerini kaydetmektedir. Dolayısıyla başvuruların Sözleşme’nin 6 § 1 maddesi kapsamındaki başvuruları kişi bakımından bağdaşmazlık gerekçesiyle reddedilemez.

34. Başvuruların Sözleşme’nin 6 § 1 maddesi kapsamındaki şikâyetlerinin konu bakımından bağdaşması hususunda ise Mahkeme, Sözleşme’nin 6 § 1 maddesinin “medeni hukuk” yönünden uygulanabilir olması için, en azından savunulabilir gerekçelerle, “medeni bir hakka” ilişkin, iç hukuk uyarınca tanınabilen bir uyuşmazlığın söz konusu olması gerektiğini yinelemektedir. Uyuşmazlık, gerçek ve ciddi nitelikte olmalıdır; sadece bir hakkın fiili varlığına değil, aynı zamanda bu hakkın kapsamı ve kullanım şekline ilişkin olabilir; sonuç olarak, yargılamaların sonucu, söz konusu olan hak açısından doğrudan belirleyici olmalıdır ve sadece dayanağı olmayan bağlantıların veya dolaylı sonuçların varlığı, Sözleşme’nin 6 § 1 maddesinin söz konusu olabilmesi için tek başına yeterli değildir (bk. yeni bir makam olarak *Grzęda/Polonya* [BD], no. 43572/18, § 257, 15 Mart 2022; ve ayrıca yukarıda anılan *Balmer-Schafroth ve Diğerleri*, § 32; ve çevreyle ilgili davalar bağlamında yukarıda anılan *Athanassoglou ve Diğerleri*, § 43).

35. Mahkeme, Manisa İdare Mahkemesi önündeki yargılamaların, Bakanlığın Kışladağ madenine dair düzenlenen ÇED’in onaylanmasına dair

kararının hukuka uygunluğuna ilişkin olan gerçek ve ciddi uyuşmazlık hakkında olduğuna dair başvurular arasında herhangi bir uyuşmazlık olmadığını; bu hususun Manisa İdare Mahkemesinin davayı esas bakımından incelemesi ile desteklendiğini belirtir. Hükümet, başvuruların yerel yargılamalarda dayandıkları hakkın başvuruların sağlıklı bir çevrede yaşamaya ilişkin anayasal hakkı olduğunu da kabul etmiştir. Mahkeme, Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin amaçları doğrultusunda bu hakkı “medeni” bir hak olarak değerlendirmiştir (bk. yukarıda anılan *Okyay ve Diğerleri*; *Taşkın ve Diğerleri / Türkiye*, no. 46117/99, § 133, AİHM 2004-X; *Ivan Atanasov/Bulgaristan*, no. 12853/03, § 91, 2 Aralık 2010; ve *Bursa Barosu Başkanlığı ve Diğerleri / Türkiye*, no. 25680/05, §§ 126-28, 19 Haziran 2018).

36. Mahkeme ayrıca başvurular Mustafa ve Muammer Sakaryalı'nın madene yakın bir konumda yaşadığı veya mülk sahibi olduğunu kaydetmiştir. Dolayısıyla, söz konusu yargılamalarının sonucunun, sağlıklı bir çevrede yaşama hakları açısından doğrudan belirleyici olduğunu değerlendirmektedir. Diğer başvurular madenin işletiminden bizzat ve doğrudan etkilendiklerini iddia etmemiş olsalar da; çevreyle ilgili projelerin bilimsel, tıbbi ve yasal etkileri üzerinde çalışmalar yapan, bu amaç doğrultusunda ELELE inisiyatifi kapsamında bir araya gelen, çevre koruma konusunda “kamu bekçileri” sıfatı altında uyuşmazlığa katılım sağladıklarını iddia etmişlerdir. Mahkemenin (tesadüfen somut davadaki birinci başvuran olan) başvuranın Sözleşme'nin 10. maddesi kapsamında, Alliano antik kentinin yok edilmesini önlemek amacıyla bir araya gelen kişiler ve birçok sivil toplum örgütünden oluşan bir grup inisiyatifin üyesi olarak, bireysel düzeyde kamu bekçisi rolünü yerine getirdiğini değerlendirdiği *Cangi / Türkiye* (no. 24973/15, § 35, 29 Ocak 2019) kararında yaptığı tespitler (aynı yerde 6, § 32 ve § 35) arasında paralellik kuran başvurular, somut başvurularının da madde 6 § 1 kapsamında benzer bir korumadan faydalanması gerektiğini değerlendirmişlerdir.

37. Mahkeme, ilk dört başvuranın madenin yakınında yaşamadığını belirtir ve madenin işletiminin bu başvuruları doğrudan ve bizzat etkilemediğini kabul eder. Dolayısıyla, somut davadaki başvuruların durumu, çevrede neden olduğu zarar ve başvuruların da arasında olduğu bölge nüfusunun hayat ve sağlığı üzerinde oluşturduğu riskten dolayı üç termik enerji santralının işletimine ilişkin (yukarıda anılan) *Okay ve Diğerleri* davasındaki başvuralardan farklıdır. Somut davanın aksine, *Okay ve Diğerleri* davasında itiraz edilen husus bu nedenle başvuruların kendi fiziksel bütünlüklerinin korunması haklarını gündeme getirmiştir (aynı yerde §§ 65 ve 66). Ayrıca, yerel yargılamaların sonucuna ilişkin olarak ilk dört başvuranın durumu, *Okay ve Diğerleri* davasındaki başvuranın durumundan farklıdır. Mahkeme, adı geçen davada 6 § 1 maddesinin uygulanabilir olduğunu tespit ederken diğerleri arasında başvuruların termik enerji santrallerine yakın bir yerde yaşamamalarına rağmen yine de santrallerin emisyonlarından etkilenmelerini dayanak olarak kabul etmiştir. Bu potansiyel kirliliğin kapsamı, yerel yargılamalar esnasında tespit edilmiş olup, mahkemeler başvurular lehinde karar vermiştir (aynı yerde §§ 66-67, yukarıda anılan *Ivan Atanasov / Bulgaristan* (§ 93) ile karşılaştırınız). Son olarak, ilk dört başvuranın kendilerini “kamu bekçisi” olarak görmeleri veya oluşturdukları resmi olmayan hareket, Mahkemenin yargılamaların başvuruların medeni hak ve yükümlülükleri açısından doğrudan belirleyici olduğunu değerlendirmesi için yeterli değildir.

38. Dolayısıyla, başvurunun ilk dört başvuran tarafından yapılan kısmı, Sözleşme’nin 35 § 3 maddesinin anlamı dâhilinde Sözleşme hükümleriyle konu bakımından bağdaşmamaktadır ve bu nedenle Sözleşme’nin 35 § 4 maddesi uyarınca reddedilmelidir.

2. Kabul edilebilirliğe dair diğer gerekçeler

39. Hükümet ayrıca başvuruların şikâyetlerinin açıkça dayanaktan yoksun olduğunu ve bu nedenle kabul edilemez olduklarına karar verilmesi gerektiğini belirtmiştir

40. Mahkeme, beşinci ve altıncı başvuruların şikâyetlerinin olgu ve kanunlar bakımından yeterince karmaşık sorunları gündeme getirdiği, dolayısıyla Sözleşme'nin 35 § 3 (a) maddesinin anlamı dâhilinde açıkça dayanaktan yoksun oldukları gerekçesiyle reddedilemeyecekleri kanısındadır. Mahkeme ayrıca, şikâyetlerin kabul edilemez olduğuna ilişkin başka bir gerekçe bulunmadığına kanaat getirmiştir. Bu sebeple, söz konusu şikâyetlerin kabul edilebilir olduğu beyan edilmelidir.

B. Esas Hakkında

1. Başvuruların bilirkişilere soru yöneltememesi ve bilirkişiler tarafından değerlendirilen belgelerin başvurulara iletilmemesi

(a) Tarafların Beyanları

41. Başvurular, idare mahkemesinin keşif incelemesi esnasında bilirkişilere verilen sorular listesine başvuruların sorularını dâhil etmediğini beyan etmiştir. Ayrıca, bilirkişilerin vardıkları sonuçların büyük ölçüde diğer bilirkişi değerlendirmelerine dayandığını, bu değerlendirmelerin proje sahibinin talebi üzerine hazırlanmış olduğunu ve yargılamalar esnasında incelemeleri ve yorum yapmaları amacıyla kendilerine iletilmediğini de iddia etmişlerdir.

42. Başvuruların yargılamalar sırasında sorularını bilirkişilere yöneltememeleri konusunda Hükümet, idare mahkemesinin bilirkişilere yönelttiği soruların başvuruların bilirkişilerin cevaplamalarını istedikleri soruları genel olarak kapsadığını değerlendirerek, bu şikâyetin açıkça dayanaktan yoksun olduğuna karar vermiştir. Başvuruların bilirkişi raporlarının kendilerine iletilmediği iddiası hususunda ise Hükümet, asıl

bilirkişi raporlarının başvuranlara iletildiğini kaydetmekle birlikte; başvuranların iddialarının kendilerine iletilmeyen raporları hazırlarken bilirkişilerin dayanak olarak aldıkları belirli bilgiler ve diğer raporlara ilişkin olduğunu ve bunun da kendi başına çekişmeli yargılama ilkesine aykırı olmadığını, zira başvuranların dava dosyasına danışarak bu raporlara erişebileceklerinin belirtmiştir.

(b) Mahkemenin Değerlendirmesi

(i) Genel ilkeler

43. Mahkeme, Sözleşme'nin 6. maddesinin adil yargılanma hakkını güvence altına aldığını, fakat delillerin kabul edilebilirliği veya nasıl değerlendirilmeleri gerektiğine ilişkin herhangi bir kural getirmediğini, dolayısıyla bu hususların öncelikle ulusal hukuk ve ulusal mahkemeler tarafından düzenlenmesi gereken konular olduğunu hatırlatır (bk. *García Ruiz / İspanya* [BD], no. 30544/96, § 28, AİHM 1999-I; *Perić / Hırvatistan*, no. 34499/06, § 17, 27 Mart 2008; ve *Carmel Saliba / Malta*, no. 24221/13, § 63, 29 Kasım 2016). Ayrıca Sözleşme'nin 6 § 1 maddesi, ulusal mahkemelerinin uyuşmazlıkları çözüme kavuşturmak amacıyla, değerlendirmekte oldukları hususların niteliği açısından gerekli olduğunda uzman kuruluşlar tarafından hazırlanan bilirkişi raporlarına dayanmalarını engellemez (bk. *Letinčić / Hırvatistan*, no. 7183/11, § 61, 3 Mayıs 2016, ve *Devinar / Slovenya*, no. 28621/15, § 47, 22 Mayıs 2018).

44. Bu bağlamda Mahkeme, davada ortaya çıkan konuları ele almak için yetkili mahkemece görevlendirilen bilirkişinin görüşünün, mahkemenin bu konuları değerlendirmesinde oldukça önemli olacağını hatırlatır. Örneğin Mahkeme, hâkimin muhtemel uzmanlık alanının dışında kaldığından, tıp alanında alınan bir bilirkişi görüşünün olay ve olguların değerlendirilmesini büyük ölçüde etkilemesinin ve önemli bir delil olarak kabul edilmesinin olası olduğuna halihazırda karar vermiştir (bk. *Feldbrugge / Hollanda*, 29 Mayıs

1986, § 44, Seri A no. 99; *Mantovanelli / Fransa*, 18 Mart 1997, § 36, *Derlemeler* 1997-II; ve *Augusto / Fransa*, no. 71665/01, § 51, 11 Ocak 2007).

45. Ayrıca Mahkeme, Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinde belirtilen diğer usuli güvencelere (madde 6-1) uyarken olduğu gibi, çekişmeli yargılama ilkesine uymanın da bir “mahkeme” huzurundaki yargılamalara ilişkin olduğunu; dolayısıyla, mahkeme tarafından bir bilirkişinin atandığı durumlarda tarafların her halükarda bu bilirkişi tarafından düzenlenen görüşmelere katılmalarını veya göz önünde bulundurduğu belgeleri görmelerini gerekli kılacak hiçbir genel veya soyut ilkenin bu hükümden çıkarılamayacağını da vurgulamaktadır (bk. *Mantovanelli*, § 33, ve daha yakın tarihli bir karar olan, *Test-Achats / Belçika*, no. 77039/12, § 20, 13 Aralık 2022). Önemli olan, tarafların “mahkeme” önündeki yargılamalara uygun bir şekilde katılabilesidir. Dolayısıyla, yargılamalar boyunca bilirkişilerin sahip olduğu usuli görev, işlevlerini yerine getirme yöntemleri ve hâkimlerin bilirkişi görüşlerini değerlendirme şekli silahların eşitliği ve çekişmeli yargılamalar ilkelerine uyulup uyulmadığı konusunda yapılan değerlendirmeler sırasında göz önünde bulundurulması gereken önemli faktörlerdir (bk. yukarıda anılan *Letinčić*, § 50; yukarıda anılan *Devinar*, § 47; ve *Hamzagić / Hırvatistan*, no. 68437/13, § 43, 19 Aralık 2021).

46. Mahkeme, çekişmeli yargılama hakkının, tarafların mahkemenin vereceği kararı etkilemek amacıyla ileri sürülen deliller veya görüşler hakkında bilgi sahibi olma ve yorum yapma hakkını da zorunlu kıldığını hatırlatmaktadır (bk. diğer kararların yanı sıra, *K.D.B. / Hollanda*, 27 Mart 1998, § 44, *Derlemeler* 1998-II; *Kress / Fransa* [BD], no. 39594/98, § 65, AİHM 2001-VI; *Ferreira Alves / Portekiz* (no. 3), no. 25053/05, § 37, 21 Haziran 2007; ve *Andersena / Letonya*, no. 79441/17, § 87, 19 Eylül 2019).

47. Bu durum, yargılamalardaki tarafların mahkemeye sunulan deliller hakkında bilgi sahibi olma ve bu delillerin varlığı, içerikleri ve gerçeklikleri hakkında uygun bir şekilde ve uygun bir süre içerisinde, gerektiği takdirde

önceden yazılı olarak yorum yapma fırsatlarına sahip olmak zorunda oldukları anlamına gelmektedir (bk. *Krčmář ve Diğerleri/Çek Cumhuriyeti*, no. 35376/97, § 42, 3 Mart 2000, ve *Colloredo Mannsfeld/Çek Cumhuriyeti*, no. 15275/11 ve 76058/12, § 33, 15 Aralık 2016). Burada bilhassa söz konusu olan husus, başvuruların diğer unsurlar arasında dava dosyasında bulunan bütün deliller hakkında görüşlerini ifade etme fırsatına sahip olduklarını varsaymalarına dayanan adaletin işleyişine olan güvenleridir (bk. *Pellegrini / İtalya*, no. 30882/96, § 45, AİHM 2001-VIII; *Zagrebačka banka d.d./Hrvatistan*, no. 39544/05, § 203, 12 Aralık 2013; ve *Juričić / Hrvatistan*, no. 58222/09, § 75, 26 Temmuz 2011). Bu gereklilik mahkemeye yardımcı olmayı amaçlayan, bağlayıcı olmayan görüşlerin yanı sıra (örneğin bk. yukarıda anılan *K.D.B. / Hollanda*, § 43, ve *McMichael / Birleşik Krallık*, 24 Şubat 1995, § 80, Seri A no. 307-B) bilgiye dayanan bir karar vermek amacıyla mahkemenin kendi inisiyatifiyle elde ettiği bilgi ve görüşler için de (örneğin bk. ikisi de yukarıda anılan *Zagrebačka banka d.d.*, § 201, ve *Juričić*, § 74) aynı şekilde geçerlidir. Taraflar, davanın esasları hakkında gerekçeli görüşler içeren yazılı görüşlerin nüshalarını alma konusunda meşru menfaate sahiptir; belirli bir belge hakkında yorum yapmalarının gerekli olup olmadığına yalnızca kendileri karar verebilir (bk. yukarıda anılan *Ferreira Alves*, § 41).

(ii) Somut davaya uygulanması

(α) Başvuranların bilirkişilere soru yöneltememesi

48. Mahkeme, Bakanlığın proje sahibinin madencilik projesinin kabulüne dair kararının hukuka uygun olup olmadığını tespit etmek için Manisa İdare Mahkemesinin ÇED raporunun çevresel düzenlemelere uygunluğunu soruşturmak amacıyla re'sen iki bilirkişi raporu almaya karar verdiğini kaydetmektedir. Bu hususun tespiti açıkça mahkemenin bilgisi dâhilinde olmayan oldukça teknik bir alan ile ilgilidir. Dolayısıyla, kanunlara göre bilirkişi raporlarının idare mahkemesi üzerinde bir bağlayıcılığı olmasa da,

raporların bu mahkemenin olay ve olgular üzerinde yaptığı değerlendirmeleri baskın bir şekilde etkilemesi muhtemeldi; bu nedenle, bilirkişi raporu alma usulünün çekişmeli yargılama ilkesine uyması gerekmektedir. İç hukuk usul kurallarının bilirkişilere talimatlar verme konusunda yegane takdir yetkisini mahkemelere vermesine ilişkin olarak ve bu kapsamda, eğer tarafların bilirkişilere soru yöneltme hakkı yerel hukukta yoksa, çekişmeli yargılamalar ilkesinin bu hakkı taraflara vermesi olarak yorumlanamayacağı hususlarında herhangi bir sorun yoktur; ancak Mahkeme yine de mahkemelerin davanın kendine özel koşullarının gerektirdiği ölçüde, tarafların bilirkişi değerlendirme süreçlerine etkin bir şekilde katılma haklarına saygı duymaları gerektiğini değerlendirmektedir.

49. Somut davaya dönüldüğünde Mahkeme, başvuranların bilirkişilere kendi sorularını yöneltmedikleri için yargılamaların adil olmadığını iddia ettiklerini kaydetmektedir. Diğer yandan ise Hükümet, bu iddianın açıkça dayanaktan yoksun olduğunu değerlendirmiş, yerel mahkeme tarafından hazırlanan soruların yargılamalar sırasında öne sürülen sorunları hepsini az çok içerdiğini ileri sürmüştür.

50. Mahkeme öncelikle, başvuranların sorularından hangilerinin yerel mahkeme tarafından hazırlanan sorulardan farklı olduğunu ve özgüllük dereceleri nedeniyle bilirkişilere yöneltilen sorulara dâhil edilip edilmemeleri gerektiğini tespit etmek adına bir girişimde bulunarak olgu tespitinde bulunma rolünü üstlenemeyeceğini belirtir. Mahkeme bu kapsamda başvuranların sorularının yerel yargılamaların sonucu için belirleyici olabileceğine veya yerel mahkeme tarafından değerlendirilmeyen kilit bir soruna değindiklerine dair Mahkeme önünde herhangi bir iddiada bulunmadıklarını kaydetmektedir (bk. bu davaya uygulanabildiği ölçüde *Erdinç Kurt ve Diğerleri / Türkiye*, no. 50772/11, § 63, 6 Haziran 2017).

51. Ayrıca Mahkeme, idari hukuka dair anlaşmazlıklarda tanınan yargı denetimine tabi tutulmayı talep etme imkânının kapsamının “yeterli” olup olmadığı sorusunun sadece itiraz edilen kararın konusunun takdire bağlı veya

teknik niteliği ile başvuranın kendi görüşüne göre asıl sorun olarak mahkemeler huzurunda öne sürmek istediği belirli bir hususa bağlı olmadığını; aynı zamanda, daha genel olarak, söz konusu “medeni hak ve yükümlülüklerin” niteliği ve konuya ilişkin yerel hukukun amaçladığı ilkenin niteliğine de dayandığını hatırlatmaktadır (bk. *Ramos Nunes de Carvalho e Sá / Portekiz* [BD], no. 55391/13 ve diğer 2 başvuru, § 180, 6 Kasım 2018, bu kararlarda yer alan diğer atıflar ile birlikte). Bu kapsamda Mahkeme, altın madeninin ÇED düzenlemelerine uygunluğuna ilişkin olarak hukukun özel ve teknik bir alanıyla ilgili olan yerel düzeydeki anlaşmazlığın ve yargılamayı yürüten mahkeme önünde vurgulanan sorunun, başvuranların söz konusu kişisel haklarının belirli bir özelliğine değil, yukarıda bahsedilen özelliğine odaklandığını belirtmenin önemli olduğuna karar vermiştir. Bu nedenle Mahkeme, yargılamayı yürüten mahkemelerin başvuranların sorularını bilirkişilere yöneltilen sorulara dâhil etmemesinden dolayı Sözleşme’nin 6 § 1 maddesi kapsamında herhangi bir sorunun meydana gelmediğini değerlendirmektedir.

Yukarıda belirtilenleri göz önünde bulunduran Mahkeme, Sözleşme’nin 6 § 1 maddesinin ihlal edilmediğine ve başvuranların yargılamalara etkin bir şekilde katılma haklarının ihlal edilmediğine karar vermiştir.

(β) Bilirkişiler tarafından değerlendirilen belgelerin başvuranlara iletilmemesi

52. Mahkeme, bilirkişilerin proje sahibinin inisiyatifi üzerine hazırlanan farklı bilirkişi değerlendirmelerinin dayanak olarak ele aldığı ve bu bilirkişi değerlendirmelerinin yargılama süreci boyunca başvuranlara iletilmediği hususlarında taraflar arasında hiçbir anlaşmazlık olmadığını kaydetmektedir. Ayrıca Mahkeme, bu bilirkişi değerlendirmelerinin kamuoyunun bilgisi dâhilinde olduğu kabul edilebilecek genel bilgiler veya akademik kaynaklardan oluşmadığını da belirtmektedir.

53. Mahkeme, 28 Aralık 2009 tarihli bilirkişi raporlarında bu değerlendirmelerde varılan sonuçların büyük ölçüde dayanak olarak alındığı

veya alıntılandığını belirtmektedir (bk. yukarıdaki 14-15. paragraflar). Bununla birlikte, bu değerlendirmeler dava dosyasına eklenmiş olup, Manisa İdare Mahkemesi tarafından bilirkişilerin erişimine sunulmuştur. Böylelikle bu değerlendirmelerin proje sahibinin beyanlarını destekleyen deliller olduklarının kabul edildiği kanıtlanmıştır.

54. Mahkeme bu koşullar altında, çekişmeli yargılama hakkının, mahkemenin kararını etkilemek amacıyla eklenen bütün deliller veya sunulan görüşler hakkında tarafların bilgi sahibi olma ve yorum yapma hakkını da içerdiğini hatırlatmaktadır (bk. yukarıdaki 46. paragraf). Dolayısıyla, başvuranların somut davada asıl bilirkişilerin dayanak olarak aldıkları, dava dosyasında yer alan kanıtları tam olarak inceleme fırsatına sahip olamadıkları göz önünde bulundurulduğunda, Mahkeme, bu kapsamda Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmıştır.

55. Son olarak, Hükümetin başvuranların dava dosyasına kendi başlarına danışabileceklerine dair iddiası konusunda Mahkeme, dava dosyasına danışma imkanının başvuranların çekişmeli yargılama haklarını güvence altına almak için kendi başına yeterli bir güvence olmadığını hatırlatmaktadır (bk. *Göç / Türkiye* [BD], no. 36590/97, § 57, AIHM 2002-V, ve yukarıda anılan *Milatová ve Diğerleri*, § 61).

2. Yerel mahkemelerin başvuranların bilirkişiler tarafından ulaşılan sonuçlara dair itirazlarına yanıt vermemesi

56. Mahkeme, Sözleşme'nin 6. maddesi kapsamında ulaştığı sonuçlara ilişkin olarak, Sözleşme'nin 6 § 1 maddesi kapsamında yapılan şikâyetin kalan kısmını ayrıca incelemenin gerekli olmadığını değerlendirmektedir.

II. SÖZLEŞME'NİN 41. MADDESİNİN UYGULANMASI

57. Sözleşme'nin 41. maddesi aşağıdaki gibidir:

“Eğer Mahkeme bu Sözleşme ve Protokollerinin ihlal edildiğine karar verirse ve ilgili Yüksek Sözleşmeci Taraf’ın iç hukuku bu ihlalin sonuçlarını ancak kısmen ortadan kaldırıbiliyorsa, Mahkeme, gerektiği takdirde, zarar gören taraf lehine adil bir tazmin verilmesine hükmeder.”

58. Başvuranlar, sundukları görüşlerinde, şikâyetçi oldukları yargılamalarda yapılan ihlaller nedeniyle ve uğradıkları zarar ile masraf ve giderler için adil tazmin talebinde bulunmuşlardır. Bununla birlikte, adil tazmin miktarını belirtmemişlerdir.

59. Hükümet, başvuranların Mahkeme İç Tüzüğü’nün 60. maddesine uymadıklarını iddia etmiş ve Mahkeme’den herhangi bir miktara hükmetmemesini talep etmiştir.

60. Mahkeme, adil tazmine hükmedilmesini isteyen bir başvuranın bu anlamda belirli bir talepte bulunması gerektiğini hatırlatmaktadır (Mahkeme İç Tüzüğü’nün 60 § 1 maddesi). Mahkeme, talebin uygun şekilde yapılmadığı durumlarda bile adil tazmin vermekle yetkilendirilmiş olsa da, buna yalnızca manevi tazminatlar ve istisnai durumlar söz konusu olduğunda hükmedebilir (bk. *Nagmetov / Rusya* [BD], no. 35589/08, §§ 74-82, 30 Mart 2017). Mahkeme, bu istisnai durumların somut davada olmadığını tespit etmiştir. Dolayısıyla, başvuranların adil tazmine ilişkin taleplerinin reddedilmesine karar vermiştir.

BU GEREKÇELERLE MAHKEME,

1. Başvuranlardan Muammer ve Mustafa Sakaryalı tarafından yapılan, başvuranların bilirkişilere soru yöneltememesi, dava dosyasındaki belgelerin başvuranlara iletilmemesi ve yerel mahkemelerin başvuranların itirazlarına yanıt vermemesine dair şikâyetlerin kabul edilebilir olduğuna ve başvurunun kalan kısmının kabul edilemez olduğuna, oy çoğunluğuyla;
2. Başvuranların bilirkişilere soru yöneltememesi nedeniyle Sözleşme’nin 6 § 1 maddesinin ihlal edilmediğine, oy birliğiyle;

CANGI VE DİĞERLERİ / TÜRKİYE KARARI

3. Dava dosyasındaki belgelerin başvuranlara iletilmemesi nedeniyle Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin ihlal edildiğine, oy birliğiyle;
4. Başvuranların Sözleşme'nin 6 § 1 maddesi kapsamındaki diğer şikâyetlerinin esaslarının incelenmesine gerek olmadığına, oy birliğiyle;
5. Başvuranların adil tazmine ilişkin taleplerinin reddedilmesine, oy birliğiyle *karar vermiştir.*

İşbu karar, İngilizce olarak tanzim edilmiş ve Mahkeme İç Tüzüğü'nün 77 §§ 2 ve 3. maddesi uyarınca 14 Kasım 2023 tarihinde yazılı olarak bildirilmiştir.

Dorothee von Arnim
Yazı İşleri Müdür Yardımcısı

Arnfinn Bårdsen
Başkan

CANGI VE DİĞERLERİ / TÜRKiYE KARARI

Sözleşme'nin 45 § 2 maddesi ve Mahkeme İç Tüzüğü'nün 74 § 2 maddesi uyarınca, işbu karara, Hâkim Krenc'in ayrık görüşü eklenmiştir.

A.R.B.

D.V.A.

HAKİM KRENC'İN SUNDUĞU KISMİ AYRIK GÖRÜŞ

1. Son iki başvurana ilişkin olarak Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin ihlal edildiği kararıyla hemfikir olmakla birlikte, üzülererek belirtmek isterim ki, ilk dört başvuranın Sözleşme'nin 6 § 1 maddesi kapsamındaki şikâyetlerinin bu hükümle konu bakımından bağdaşmadıkları gerekçesiyle kabul edilemez olduklarına oy çoğunluğuyla karar verilmesini desteklemiyorum. Kendi görüşlerimi kısaca açıklayacağım.

2. Öncelikle Mahkemenin yerleşik içtihadını hatırlatmak isterim. Buna göre:

“Sözleşmenin 6 § 1 maddesi, Sözleşmecî Devletlerin maddi hukukunda bulunan (medeni) “hak ve yükümlülüklerin” içeriğini güvence altına almamaktadır: Mahkeme Sözleşmenin 6 § 1 maddesini yorumlama yoluyla ilgili Devlette hukuki temele sahip olmayan maddi bir hak ortaya koyamaz (örneğin bk. *Fayed / Birleşik Krallık*, 21 Eylül 1994, § 65, Seri A no. 294-B, ve *Roche / Birleşik Krallık* [BD], no. 32555/96, § 119, AİHM 2005-X). İlgili iç hukuk hükümleri ve bu hükümlerin ulusal mahkemeler tarafından yorumlanması, referans noktası olarak alınmalıdır (bk. *Masson ve Van Zon / Hollanda*, 28 Eylül 1995, § 49, Seri A no. 327-A, ve yukarıda anılan *Roche*, § 120). Mahkeme, ulusal mahkemelerin görüşlerinin aksine, iç hukuk tarafından tanındığı savunulabilir bir hakkın varlığını tespit ederek, bu ulusal mahkemelerin ulaştığı sonuçtan daha farklı bir sonuca ulaşmak için çok kuvvetli gerekçelere ihtiyaç duyacaktır (aynı kararda).” (bk. *Boulois / Lüksemburg* [BD], no. 37575/04, § 91, AİHM 2012.)

Bu ifadelerden iki önemli unsur anlaşılmaktadır.

Madde 6 § 1, iç hukukta yer alan medeni haklar için yalnızca usuli bir destektir

3. Bunlardan ilki, Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin esas içeriğe sahip olmamasıdır. Bu maddede herhangi bir maddi gereklilik yoktur. Bu maddenin tek işlevi, ulusal düzeyde anlaşmazlıklardaki tarafların lehine, diğerleri arasında çekişmeli yargılamalar ve silahların eşitliği ilkeleri de dâhil olmak üzere, yargılamaların adilliğini öngörmektir.

6. madde, Sözleşme'nin diğer hükümlerinden, özellikle de uygulanabilmesi için özel hayat, aile hayatı veya konuta yapılan bir “müdahale” olmasını gerektiren 8. maddeden ayrılır. Yani 8. maddenin uygulanabilmesi için bir eylemden kaynaklanan sorunun asgari bir ağırlık düzeyine ulaşmış olması gerekmektedir. 6. maddede ise herhangi bir eşik gerekli görülmemiştir. Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin medeni hukuk yönünden uygulanabilir olması için “medeni bir hakka” ilişkin bir “uyuşmazlık” olmalı ve ilgili yargılamanın sonucu söz konusu hak için doğrudan belirleyici olmalıdır (bk. *Grzęda / Polonya* [BD], no. 43572/18, § 257, 15 Mart 2022).

Önemli olan, iç hukukun yorumlanması ve uygulanmasında yerel mahkemelerin söyledikleridir

4. İkinci unsur ise Sözleşme'nin 6 § 1 maddesine göre “İç hukuk hükümleri ve bu hükümlerin ulusal mahkemeler tarafından yorumlanmasının Mahkeme tarafından referans noktası olarak alınması gerektiğidir” (bk. *Károly Nagy / Macaristan* [BD], no. 56665/09, § 65, 14 Eylül 2017). Diğer bir deyişle, madde 6 § 1 kapsamında önemli olan şey, ulusal mahkemelerin iç hukuku yorumlarken söyledikleridir.

5. Somut davada ulusal mahkemeler başvuranların tümüne dava açma ehliyeti vermiş ve taleplerini esas bakımından incelemiştir. Bu mahkemeler, başvuranlardan bazıları ilgili madene yakın bir yerde yaşamamasına rağmen, başvuranların sağlıklı bir çevrede yaşamaya ilişkin anayasal hakkı¹ dayanak olarak sunup sunamayacakları hususunda itiraz etmemiştir.

¹ Anayasanın 56. maddesi aşağıdaki gibidir: “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.”

Tartışmalı bir yaklaşım

6. Buna rağmen, somut hüküm, 6. maddenin uygulanabilirliğini, başvuranların günlük hayatlarına müdahale edildiğini göstermeleri veya en azından ilgili eylem ile bir yakınlık bağının varlığı şartına bağlamaktadır. Bence bu sorunlu bir durumdur.

Öncelikle bu hüküm Sözleşme'nin 6. maddesi (usuli hak) ile 8. maddesi (maddi hak) arasında bir karışıklığa neden olur (bk. yukarıdaki 3. paragraf)

İkinci olarak, artık çevre ile ilgili davalarda ulusal mahkemelerin kapılarının, bizzat uğradıkları bir zararın varlığına gerek kalmadan derneklere, hatta bireylere daha fazla açıldığını gözardı etmektedir. Çevre ile ilgili konularda adalete erişim için gerekli koşulları belirlemek ulusal makamların görevidir.

Üçüncü olarak Mahkeme, uluslararası bir mahkemedir. Bu kapsamda Mahkemenin nasıl olup da hangi başvuranın söz konusu medeni haktan doğrudan etkilenip etkilenmediğine karar verdiğini gerçekten merak etmekteyim. Mahkeme bu etkiyi Strazburg'dan nasıl tespit edebilir ve nasıl ulusal mahkemelerle çelişen bir karar verebilir? Mahkeme böylesi bir karar verirken hangi kriterleri kullanmıştır? Bu kriter (sadece) başvuranların faaliyetlere yakınlığı veya ilgili bölge midir? Mahkeme, etkilenip etkilenmemeye dair sınırı hangi mesafede çizecektir?

İkincillik ilkesini ciddiye almak

7. Sözleşme sistemi ikincillik ilkesine dayanmaktadır. Mahkemenin bu ilkeyi ciddiye alması ve bu ilkeye tam anlamıyla uyması son derece önemlidir. Bu ilke, ulusal bir mahkeme başvuranların iç hukuktaki bir medeni hakkı kendi önünde ileri sürebileceğine karar verdiğinde Mahkemenin bu kararlar Sözleşme'nin 6. maddesi kapsamında çelişemeyeceğini somut bir şekilde belirtir.

Yerel sistemdeki koruma, Strazburg'dakinden daha az olmamalıdır

8. Esas içeriğe sahip olmayan usuli bir hak olduğu konusunda ısrar ettiğim 6. madde kapsamında Mahkeme, ulusal düzeyde sağlanan korumayı azaltamaz.

Yine ulusal düzeyde çevre korumayla ilgili bir uyuşmazlığa ilişkin *Okyay / Türkiye* davasında (no. 36220/97, § 68, AİHM 2005-VII) Mahkeme, “Madde 6 § 1 kapsamında bir ‘medeni hak’ kavramının, Sözleşme’nin 53. maddesinin anlamı dâhilinde iç hukukta icra edilebilir bir hakkı kısıtlayacak bir şekilde [yorumlanamayacağına]” açıkça karar vermiştir.

Daha genel olarak Mahkeme, “Sözleşme’nin, tesis ettiği hakların topluca icra edildiği bir sistem aracılığıyla, ikincillik ilkesine uygun şekilde, ulusal düzeyde sağlanan korumayı (bk. *Türkiye Birleşik Komünist Partisi / Türkiye*, 30 Ocak 1998, § 28, *Kararlar ve Hükümler Derlemesi* 1998-I) 53. maddeye göre desteklediğini” doğrulamıştır (bk. *Vera Fernández-Huidobro/İspanya*, no. 74181/01, § 112, 6 Ocak 2010).

Bu, ikincillik ilkesinin ulusal düzeyde sağlanan korumayı zayıflattığı değil güçlendirdiği anlamına gelmektedir.

Çevreyle ilgili konularda adalet hususuna dikkat

9. “Günümüz toplumunda çevre koruma konusunun önemi gün geçtikçe artmaktadır” (bk. *Fredin / İsveç* (no. 1), 18 Şubat 1991, § 48, Seri A no. 192). Mahkeme bunu otuz yıldan daha uzun bir süre önce ifade etmiştir. O zamandan beri hem ulusal hem de uluslararası düzeyde sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına verilen önemin gün geçtikçe arttığı, kimsenin inkâr edemeyeceği bir gerçektir.

Dahası, bu hakkın gittikçe daha kolektif ve küresel bir hale gelen, bilhassa bilgiye erişim ve çevresel etki değerlendirmelere ilişkin boyutu ele aldığını göz ardı edemeyiz. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının öne sürülme olasılığının iç hukukta sıkı bir coğrafi kritere bağlı olması gerekmemektedir.

Mevcut içtihat ile tezatlık

10. Mahkeme, dernekler tarafından açılan davalardaki çevreyle ilgili sorunlara ilişkin olarak Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin uygulanabilirliği konusunda “esnek” (Mahkeme Fransızca “*souplesse*” kelimesini kullanmıştır) olması gerektiğini hâlihazırda belirtmiştir.

Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox – Collectif Stop Melox et Mox / Fransa ((k.k.), no. 75218/01, 28 Mart 2006) davasında Mahkeme, söz konusu yargılama temelde genel yararı korumayı amaçlıyor olsa da, başvuran dernek tarafından öne sürülen “uyuşmazlığın” aynı zamanda tüzel bir kişilik olarak sahip olduğunu iddia edebileceği bir “hak” ile yeterli düzeyde bağlantılı olduğu sonucuna varmıştır. Mahkeme, başvuran derneğin taleplerinin temelinde olan konunun sağlık veya çevreyi riske atan bir faaliyete ilişkin karar verme süreci hakkında halkın bilgi sahibi olma ve bu sürece katılım sağlama hakkı olduğunu değerlendirmiş olup, bu temelde Madde 6 § 1'in uygulanabilir olduğuna karar vermiştir.

Association Burestop 55 ve Diğerleri / Fransa (no. 56176/18 ve diğer 5 başvuru, §§ 53-60, 1 Temmuz 2021) davasındaki hüküm, bu içtihadı doğrulamıştır.

11. Somut davada olduğu gibi bireyleri ilgilendirdiği ve Türk hukukuna ilişkin olduğu için (yukarıda anılan) *Okyay* hükmüne özellikle dikkat edilmelidir. *Okyay* davasında, başvuranların üç adet termik enerji santrali tarafından riske maruz bırakılmalarının (başvuranlar bu santrallerden 250 km uzaklıkta yaşamaktaydı), Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin uygulanabilirliği açısından belirleyici bir faktör olmadığı açıktır. Uzun bir süre önce *Balmer-Schafroth ve Diğerleri / İsviçre* (26 Ağustos 1997, §§ 39-40, *Derlemeler* 1997-IV) davasında verilen hükme kıyasla içtihatla önemli bir değişim teşkil eden *Okyay* hükmünün 65-68. paragraflarına atıf yapıyorum.

Somut hükmün *Okyay* davasındaki yaklaşımdan uzaklaşmasından üzüntü duymaktayım.

Sıkıntılı bir sonuç

12. Nihayetinde, çoğunluğun yaklaşımı oldukça şaşırtıcı bir sonuca neden olmaktadır. Altı başvuranın her biri *aynı* yerel yargılamaya taraf olmuş ve *aynı* anayasal hakka dayanmışlardır. Buna rağmen çoğunluk, sadece son iki başvuranın adil yargılanma hakkına sahip olduğunu, ilk dört başvuranın böyle bir hakkının olmadığını değerlendirmektedir.

Bu durum, uzun yargılamalara (2004-18) katılım sağlayan, bu yargılamalarda sağlıklı bir çevrede yaşama haklarını ileri süren bu başvuranların, Mahkeme Sözleşme'nin 6 § 1 maddesi açısından bir yanlışlık olduğuna karar vermese de, tüm temel güvencelerden (mahkemenin bağımsız ve tarafsız olması, gerekçeli karar hakkı, çekişmeli yargılama ve silahların eşitliği ilkeleri vb.) mahrum bırakılabilecekleri anlamına gelmektedir.

Sayın meslektaşlarıma saygı duymakla birlikte, bu konunun beni rahatsız ettiğini belirtmem gerekir.

*

13. Sonuç olarak, açıkça belirtmek gerekirse, çevreyle ilgili sorunlar söz konusu olduğunda Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin uygulanabilirlik koşullarının gözardı edilebileceğini düşünmüyorum. Demek istediğim bu değildir. Beni endişelendiren konu, Mahkemenin ulusal yargılamalarda sağlıklı bir çevrede yaşamaya dair anayasal haklarına dayanmalarına izin verilen taraflara, Sözleşme'nin 6 § 1 maddesi kapsamında adil yargılanma hakkını vermekten kaçınamayacak olmasıdır. Böyle bir hakkın ulusal mahkemelerce tanındığı durumlarda adil yargılanma hakkının verilmesi gerekmektedir.

CANGI VE DİĞERLERİ / TÜRKİYE KARARI

EK

Başvuranların listesi:

Sıra No.	Başvuranın Adı	Doğum/Kayıt Yılı	Uyruđu	İkamet Yeri
1.	Arif Ali CANGI	1964	T.C.	İzmir
2.	Ertuğrul BARKA	1950	T.C.	İzmir
3.	Ömer Turgut ERLAT	1958	T.C.	İzmir
4.	Oya OTYILDIZ	1958	T.C.	İzmir
5.	Muammer SAKARYALI	1957	T.C.	İzmir
6.	Mustafa SAKARYALI	1939	T.C.	Uşak